

BEVEZETÉS

Mi készítet egy nyelvtanárt, aki egész életét a nyelvtanítási módszerek gyakorlati alkalmazásával töltötte, hogy szakterületéről letérve történelmi ismeretterjesztő könyvet írjon Bocskairól Istvánról és annak szülőfalujáról, Kismarjáról?

Szülőfalumnak Kismarját vallom – mint sokan mások a helybéliek és az innen elszármazottak közül –, és a gyökereim ide húznak vissza, függetlenül attól, hogy életem első napjait hol töltöttem. Szülőföldemnek pedig az ország keleti szélén azt a tágabb bihari környezetet tartom, amely a kis falut körülveszi, és amelyben gyerekkoromtól kezdve egészen középiskolás koromig nevelkedtem.

Az a ragaszkodás köt Kismarjához, amelyet a falu nagy szülötte, Bocskai István is érezhetett szülőfaluja iránt. Kismarján volt a család birtokközpontja és a falu északi részén található dombon állt a váruk. Zsenge gyermekkorában ott nevelkedett és később fiatal földbirtokosként, szerető családjá körében, többször is ebben a várban időzött. Kismarjai Bocskai Istvánnak nevezte magát, és első végrendeletében a helyi református templomba kívánt temetkezni, oda, ahol ősei is nyugszanak. Ezt a kis helyet, Kismarját nevezte „igen kedves szülőföldjének”, függetlenül attól, hogy születési helyének maga is Kolozsvárt adta meg. Bocskai István Kismarjához mint szülőföldjéhez kötődött, és ez a kötődés közte és a kismarjai emberek között kölcsönös és különleges volt.

Gyermekeivéim alatt a Bocskairól szóló helyi szóbeli hagyományok hozzájárultak ahhoz, hogy a nagy fejedelem szellemi és tárgyi hagyatékát „természetes jelenlétként” éljem meg a falunkban. Felnőttként ezt továbbgondolva kezdtem el utánaolvasni a témához kapcsolódó szakirodalomnak. Nagy örömmel töltött el, hogy amit a valaha helyben élő elődeink megtapasztaltak, és évszázadokon át szóhagyomány útján továbbadtak az utódoknak, annak jelentős részét a rendelkezésre álló írásbeliség is alátámasztja.

Különösen fontos visszaigazolás nekünk, kismarjaiaknak, hogy a református templomban folytatott régészeti ásatások során 2004-ben rábukkantak a Bocskai család kriptájára, amelyről – és amelynek pontos helyéről – a szóbeli hagyomány útján mindig is tudtak a kismarjaiak.

Bár a szóbeliség szerepe alapvetően fontos a közösség életében, a kollektív emlékezet rostájából idővel kihullnak a részletek: olykor csak a legalapvetőbb tények maradnak fenn, és néha azok köré is mondaszerű elemek társulnak. A tör-

téneti hagyományok megőrzésében ezért is van olyan fontos szerepe az írásbeliségnek. A tények és összefüggések feltárása és írásbeli rögzítése a történetírókra és történészekre hárul.

Kismarja ebből a szempontból szerencsés helyzetben van, hiszen Bocskai kora óta kismarjai születésű szerzőktől századonként született egy-egy könyv „ez kis hely” történetéről:

- Habókay Márton:
Káté – Kérdés-felelet Kismarja és Bocskai történetéről (1795),
- Osváth Pál: *Kis-Mária nagyközség és a nagymarjai puszta leírása* (1896),
- Varga Gyula:
Egy falu az országban: Kismarja életrajza a felszabadulásig (1978),
- Szabó Ilona Valéria: *Kismarjai Bocskai István és szülőföldje* (2026).

A fent említett művek szerzői, a témában publikált neves történészek írásai, továbbá múzeumi és levéltári források alapvetően hozzájárultak a kötet elkészüléséhez. Tiszteletteljes elismeréssel és köszönettel adózom munkásságuknak. Kaput nyitnak előttünk a múltba, amelyen belépve többet tudhatunk meg magunkról, nemzetünkéről és a világban elfoglalt helyünkről.

A könyv Kismarja és Bocskai István múltját nem csupán egymással párhuzamosan futó eseménysorként kezeli, hanem ahol lehetséges, feltárja azokat a kapcsolódási pontokat, ahol a fejedelem és kedves faluja története összefonódik. Összegyűjti a kifejezetten Kismarjához kapcsolódó Bocskai-örökséget, a helytörténeti értékeket. Tematikája azonban ezen túlmutat, mivel szereplője, Bocskai István fejedelem országosan és nemzetközi szinten is kiemelkedő történelmi személyiség volt.

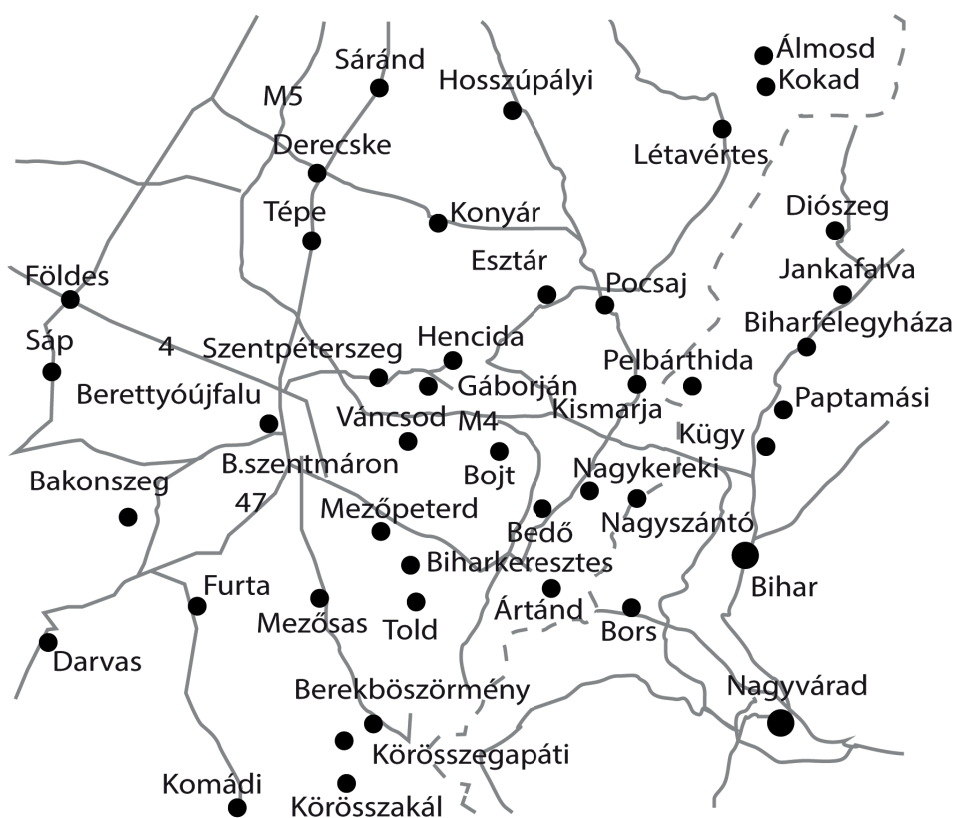
A szerző
Érd, 2026 nyarán

KISMARJA TÖRTÉNETÉBŐL

Egy falu az ország szélén

Kismarja határ menti település a Berettyó folyó mellett, Hajdú-Bihar vármegyében. A berettyóújfalui kistérséghez tartozik, a megyeszékhelytől, Debrecentől délre, mintegy 35 kilométer távolságban található. Lakossága egyre csökkenő tendenciát mutat, jelenleg 1300 fő körül van.

Szomszédjai félkörben fogják közre: északról délnyugat felé haladva, a Berettyó túloldalán, a jobb parton Pocsaj, Esztér és Hencida, a bal parton pedig Bojt és Nagykeréki. Egykori keleti szomszédjaitól, Pelbárhidától, Biharfélegyházától és Bihartól a trianoni békeszerződés értelmében közvetlen a település szélén húzódó magyar-román határ választja el.

Kismarja és környéke térképe

A felsorolt falvakból kettőnek a neve is ismerősen csenghet számunkra a magyar kultúrkörből. Az egyik Hencida, amelyben a jól végződő népmesék világában „Hencidától Boncidáig tartó lakodalmat csaptak”, illetve más változatban „Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé”, vagyis a húsleves, a nagy lakomák egyik fontos fogása. Boncida, a térben elhúzódó multság végpontja már messzebb, a határ túloldalán, Kolozsvár közelében található. A másik falu Nagykereki, amelynek vára a magyar emberek képzetében elsőként a Bocskai-szabadságharc-hoz kapcsolódik.

Kismarjától délre, csak néhány településnyire található a Told nevű falu, amely a nagyhírű Toldiak (Nagyfalusi, Feketebátori és Szalontai ágak) birtoka és egyben névadója volt. Nem ismert ugyan, hogy Arany János kiről mintázta főhősét, azonban az, hogy Toldi Miklós nagyon is létező személy volt, kitűnik az 1552-es portális összeírásból. „Tholdh” községben a család különböző ágaiból hárman is birtokoltak portákat ugyanazzal a névvel: nagyfalui Tholdy Miklós, bátori Tholdy Miklós és Kys (vagyis ifjabb) Tholdy Miklós. Birtokrészeik a környező településekre is kiterjedtek, többek között a Kismarjával egykor szomszédos Nagymarjára is, amelyet Varga Gyula közlése szerint a kismarjaiak 1692-ben Toldi Miklóstól zálogban birtokoltak és műveltek. Ezen a vidéken járva, ahol nyaranta „ég a napmelegtől a kopár szík sarja”, nem nehéz elképzelni, hogy Arany János Toldi Miklósa egykor ebből a tájból indult útjára, hogy aztán a költészet révén halhatlanná váljon a magyar irodalomban.

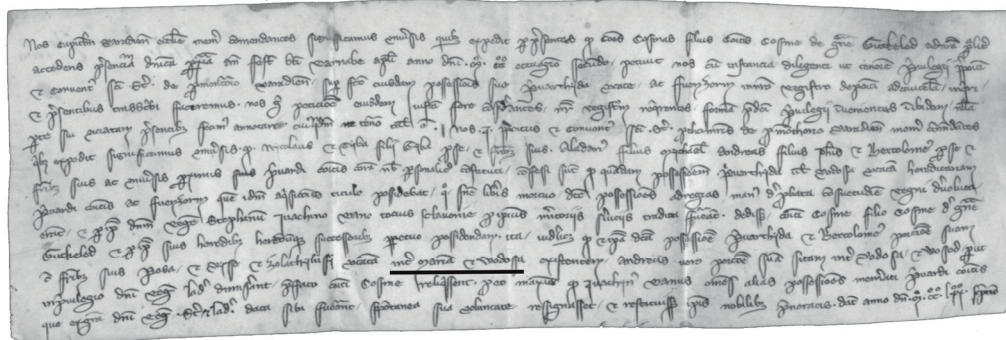
*Toldi Miklós a farkasokkal.
Told község csupán „kőhajásnyira” található Kismarjától.
Fadrusz János szobrász alkotása (1901)*

Sziget-település

Okiratban először említve

Az eddig fellelhető okmányok alapján Kismarja nevét először Maria néven egy 1277-ben kelt oklevélben említik, ami arra utal, hogy a község ennél már jóval korábban megtelepült. A latin nyelvű oklevél tartalmát Györffy György történész magyarul értelmezi könyvében, „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzában”. A középkori okiratban szereplő kifejezés „inter Mariam et Wodosa”, vagyis Maria és Wodosa (későbbi nevén Pelbárthida) között, a két település között található birtokrészek pontosítására szolgált, amelyeket akkori birtokosuk, a pelbárthidai család átruházott egyik rokonukra. A szóban forgó részbirtokok „Posa et Wyse et Zolathylusy”, vagyis Posa, Vise és Zolátülése. Wodosa eredetileg a korábban ott élő királyi vadászokról kapta a nevét, majd az új tulajdonos

Kismarja első említése okiratban.

Az aláhúzott „inter Mariam et Wodosa” kifejezés jelentése:

Maria és Wodosa (később Pelbárthida) között.

neve után Pelbárthida lett. Zolátülése Kismarjától délkeleti irányban Szolátülése néven szerepel Magyarország középkori térképén, de a későbbiek során több környékbeli kis településsel (Vasad, Marót, Besenyőtelek, Kaszafalva) együtt elnéptelenedett, így eltűnt a térképekről is. A magyar nyelvből ebben a jelentésében kikopott „ülés” szó egykor helynevet jelölt, a szóösszetétel a Zolát vagy Szolát nevű személy birtokára „ülésére” utal, ahol az „megült”, vagyis megtelepedett.

A középkori települések történetére leginkább egyházi, állami és magán levéltárakban fellelhető okiratokból tudunk következtetni. Ezek általában adóösszeírásokhoz, birtokok adományozásához, illetve ezekkel összefüggő ügyletekhez, nem ritkán határjáráshoz, pereskedéshez, illetve, amint a fenti birtokjog átruházásból látjuk, a tulajdonjog megerősítéséhez kapcsolódnak.

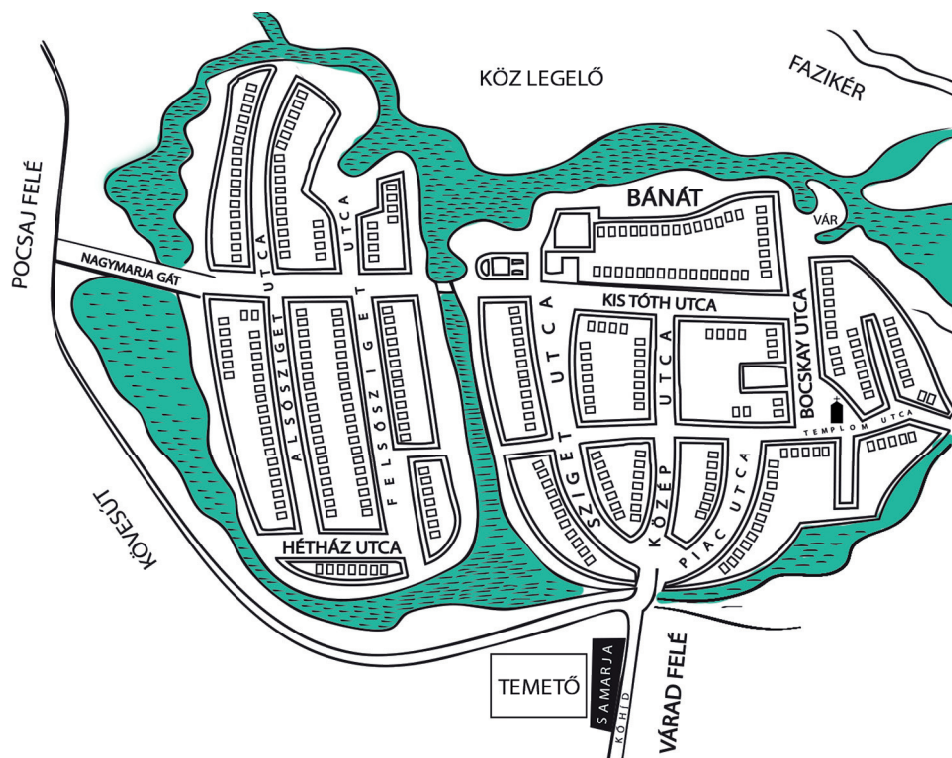
Ikerfalvak

A Marja településnév a középkori okiratokban négy alakban is előfordul: Ómarja, Újmarja, Kismarja és Nagymarja. Ezekhez társul még a rövidített Marja alak is, ami gyakran megnehezíti az eligazodást, hogy melyik településről is van szó éppen a kettő közül. A történészek általában megegyeznek az Ómarja-Kismarja és az Újmarja-Nagymarja párosításban, így Bunyitai Vincze váradi püspök is, aki Kismarjáról, erről a bihari főesperesi kerületben található településről írva valószínűsíti, hogy nevét „hazánk védasszonyának tiszteletére szentelt”, azaz Szűz Máriáról elnevezett egyházaról nyerte, továbbá azt, hogy a régebbi település, Ómarja lehetett a mai Kismarja, mivel őseink a tapasztalatok szerint előszeretettel települtek elsősorban folyóvizek mellé. Szerinte ez lehetett a központja egy kiterjedtebb birtokegyüttesnek, amely a két Marján kívül több környező települést egészen vagy birtokrészként magában foglalt: Gyapoly, Kerekegyház, Kaszatele, Vasad, Henczida, Gálhida, Zsadány, Balkány, Csépán, Ráv és Környe községeket. Ez volt a törzsbirtok, a család kijelölt lakhelye, ahol kúriájuk és váruk állt, és erről vették fel az Ómarjai, később Kismarjai családnevüket is.

Bunyitai megemlíti, hogy az egyházi tizedek befizetésénél helyenként együtt szerepel a két Marja neve, majd később külön-külön is. Az utóbbi esetekben az eltérő befizetésekből lehet következtetni az ikertelepülések nagyságára. Amíg Új-Marjában a lelkész évi 9 garas tizedet fizetett, addig Ómarjában csak 5 garast évente. Mindkét befizetés jelentős településekre utal, ugyanakkor arra is, hogy a fiatalabb Újmarja idővel túlnőtte Ómarját, és az utóbbi ekkor kaphatta a Kismarja nevet. A későbbiekben viszont Kismarjának kedvezett a szerencse, mivel Nagymarja időközben teljesen elnéptelenedett. Útszéli csárdáját még feltüntetik a 19. századi térképek, helye azonban ma már csak pusztá, és nevét csupán a történelem és a helybéli lakosok emlékezete őrzi.

Két szigetre települt

Kismarja szigetre épült, amely a Berettyót körülvevő erek mocsaras területéből emelkedett ki. A Magyarország első katonai felmérésekor (1780–1784) készített jozefiniánus térképen látható, hogy a keleti nagyobb, kerekded alakú sziget már megtelepült, de a közvetlen mellette, tőle nyugatra fekvő hosszúkas szigetet ekkor még erdő borította, és csak később vált részévé a településnek. A rekonstruált térkép már ezt a későbbi állapotot mutatja. A falu déli pontján található köhíd az egyetlen kijárat volt a főútra, amely a két nagyvárosba, északi irányban Debrecenbe, délre pedig a közelebb fekvő Nagyvárad felé vezetett.

Kismarja: sziget-település. Térképrekonstrukció.

A Magyarország második katonai felmérésekor (1806–1869) készített franciskánus térkép már azt mutatja, hogy a község idővel megtelepülte a tőle nyugatra fekvő másik szigetet is.

A kismarjai születésű Varga Gyula tanulmányaiból gyűjtött Granarium című könyvben részletesen olvashatunk arról a folyamatról, ahogyan a község idővel a Sziget-erdő nevű másik szigetet is művelésbe fogta. Itt kaphattak kerti parcellákat a korábban belakott keleti szigeten már telekkel rendelkező birtokosok. Csemetefákkal és szőlővel telepítették be, majd zöldségféléket is termesztettek rajta. Így lett a Sziget-erdő Sziget-kert. Sűrű sövényből és köré ásott árokból készült ún. gyepűkerítéssel vették körül, amelyet a tulajdonosok maguk voltak kötelesek karbantartani. A kerítés kapuját éjszakára bezárták, a felügyeletét pedig a település önkormányzata látta el. Állatokat tilos volt benne legeltetni. Akik mégis megtették, azokra büntetést róttak ki. Ahogy azonban a keleti sziget megtelt, a település bővítését úgy oldották meg, hogy 1834–1835-ben a második szigetet, a Sziget-kertet építkezési telkek céljára kiosztották. Így Kismarja lényegében két egymás mellett fekvő szigetet települt be. A keleti szigetet, a központot később „Város”-nak, a nyugati szigetet „Sziget”-nek nevezték a lakosok.

Átjárás a két sziget között

Varga Gyula részletesen leírja, hogyan jártak át a kismarjai lakosok a két sziget között. A szigeteket egymástól egy keskeny ér választotta el, amelyen a lakosoknak át kellett jutniuk a nyugati szigeten található zöldséges kertjeikbe. Az átkeléshez általában csónakot használtak, de a népi emlékezet még megőrizte a főként halászok által használt, nádból készített, fűzfavesszővel összefogott tutajt vagy dereglyét is. Ezen kívül ideiglenes átjárókat is építettek úgy, hogy nádpallót raktak le az ér keskenyebb szakaszán, és ezt cövekkel leverték, hogy az áradás ne sodorja el. A hamar elkorhadó nádpallót aztán évente felújították, földhányásokkal megerősítették, így idővel, ahogy az ér vize is apadni kezdett a lecsapolások következtében, valóságos gát épült ki a két sziget között. A nádpallón kívül több helyen használtak szálfából készített, lecövekelt fapallókat is.

Az egész falut körbefolyó vízen a 18. és 19. században több jószágkihajtó hely is volt. A falu utcái ezekbe a kihajtókba torkollottak. Ezek közül csak egy, még valószínűleg a középkorban épített „kűhídon” keresztül lehetett a jószágokat szárazon kihajtani. A 19. sz. második felében a település nyugati részén megépült a Debrecen Váraddal összekötő főútra vezető nagymarjai gát is. Ezt az utat azonban nem használták jószágkihajtásra, mivel a túloldalán már nem legelők, hanem a nagymarjai szántóföldek húzódtak.

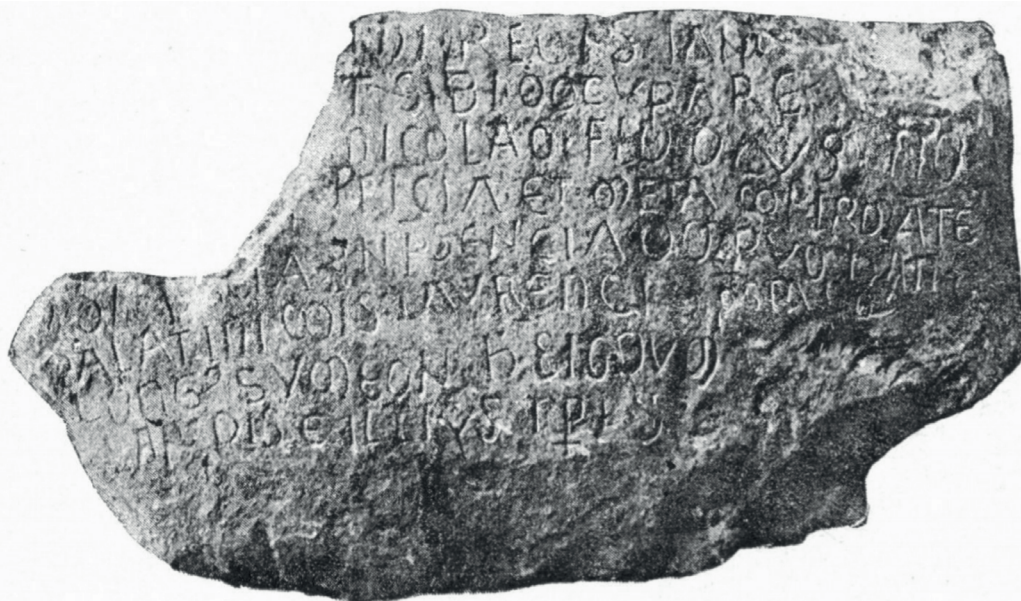
Határjárás

Varga Gyula Kismarjáról szóló könyvében rekonstruált térképeken is szemlélteti a sziget-települést az utcanévek, településrészek, határnevek feltüntetésével, amelyeket egy 1815-ös határjárás korabeli jegyzőkönyvéből gyűjtött ki.

A határjárás fontos része volt a középkorban a tulajdonjog biztosításának, mivel hiteles telekkönyvek ekkoriban még nem voltak. A települések, illetve birtokok határainak kijelölésére egyrészt a természet által nyújtott lehetőségeket, fákat, vizeket, sziklákat, dombokat, hegyeket stb., másrészt mesterséges határjeleket, épületeket, utakat, fába vésett kereszteteket, földből rakott, halmokba elrejtett határköveket, pl. malomköveket, ásott árkokat stb. is felhasználtak. A határok kijelölésére, megerősítésére, illetve vitás határkérdések rendezésére határjárásokat tartottak. Egy ilyen határjárást rögzít a Györffy György által feldolgozott, 1322-ben kelt Anjou-kori okirat, amelyből kiderül, hogy az Ákos nemzetségbeli Ómarjai Lukács fia László jobbágyaival felszántatta és rozssal bevettette a szomszédos Pelbárhida földjét. Ezért a peres ügyben szükség volt a határjelek megújítására.

Az alábbiakban egy 1371-ben kelt határjárás okleveléből idézünk, amelyben részletesen leírják a területen található határjeleket: „Ezt a 25 holdat határjelekkel így jelölték meg: a határ észak felől a szántóföldek végében egy kis fánál (apud unam brevem arborem) kezdődik, amelyet nyarfa-nak hívnak; azután egy ligeten (nemus) át két nagy nyárfához érkezik; majd a ligetben kissé keletnek kanyarodva elér egy tölgyfához (arborem ilicis); majd kis távolságra két egymás mögött álló (post sese prope stantes) szilfához (zylfa), majd innen északnak fordulva a szántóföldekhez tartozó ligeten egyenesen át elér a Hubay faluba vezető úthoz, ahol nyugatnak fordul és megérkezik az első határjelhez (in oppositum prime mete) és itt véget ér.”

*Árpádkori határkő Vörsről (12. század).
A hiányos feliratokból kiderül, hogy földfoglalásra és ezt követően
a felek között perre került sor. A határkő felállítását, mint a per
ítéletének „dokumentumát”, tekintélyes személyek hitelesítették.*

1		PHI REGIS JANI
2		T SIBI OCCUPARE
3		NICOLA O FILIO
4		PTICIA ET META
5		IN PRESEN CIA OORPVO
6		PALATINI COIS L AVRENCII
7		LONG SVMEON H SIGNV
8		LAPIDIS E ILLI VS TPIS